

# ÎN AJUNUL ÎNFIINȚĂRII COMISIUNII. ROLUL LUI NICOLAE GABRIELESCU

ANDREI PIPPIDI

«Cine din noi poate să-și explice indiferența ce avem pentru monumentele istorice, când țări mai mici își dau toate silințele pentru păstrarea lor? N-a venit, oare, vremea să ne interesăm puțin de suvenirile neamului nostru? Cred că astăzi, când statul cheltuiește sume însemnate pentru restaurări de monumente, s-ar putea înjgheba fără mare greutate o comisiune care să se ocupe cu păstrarea monumentelor și cu cercetările și studierea treptată a fiecăruia în parte. Lucrarea acestei comisii competente ar fi de mare valoare, ea ar servi cu prisosință studiului arheologiei și istoriei naționale»<sup>1</sup>. Cu aceste cuvinte, cu care suntem toți de acord, se încheie o broșură a arhitectului N. Gabrielescu din 1888. Trecuseră trei ani de la faimoasele excursii ale lui Tocilescu (martie și august 1885) prin județele Neamț, Argeș, Vâlcea și Gorj, menite în primul rând a spori colecția de obiecte de cult, manuscrise și tipărituri a Muzeului Național de Antichități. Ele au prilejuit, frecvent, constatări de felul următor: «Biserica are trebuință de coperiș, căci plouă în lăuntru și bolțile amenință să cadă»... «coloane arhitectonice bogat decorate, lespezi mari de piatră lucrată... zac ici și colo respite»... «am găsit o ruină completă»... «Trapeza (de la Hurezi) servă astăzi de magazie pentru proviziuni»<sup>2</sup>. În această situație, se impunea nu numai activarea restaurării și conservării, ci și integrarea unor asemenea preocupări într-un sistem coerent de reflecție și organizare. Bilanțul primului nostru centenar arată cât de actuale sunt încă problemele a căror rezolvare o căutau predecesorii noștri.

Se poate observa că, în țara noastră, interesul față de monumentele istorice, înțelegând prin acesta convingerea erudiților că astfel de argumente au o valoare considerabilă, nu e mai puțin vechi decât în Occident. Grigore Ureche, Miron Costin și fiul său Nicolae, stolnicul Constantin Cantacuzino, Dimitrie Cantemir și Nicolae Mavrocordat, familiarizați într-o măsură crescândă cu reconstituirea trecutului pe baza studiilor arheologice și epigrafice<sup>3</sup> sunt contemporani cu Claude Fabri de Peiresc, Bernard de Montfaucon sau Luigi Ferdinando Marsili. Respectul pentru ruine dovedit de scrisoarea lui Vasile Lupu către logofătul Racoviță Cehan, căruia-i atrăgea atenția să înceteze reutilizarea de materiale de la Curtea lui Ștefan cel Mare de la Vaslui, deoarece «acest lucru nu să cade să facem, că nu iaste cu cinst»<sup>4</sup>, corespunde exact în timp măsurii prin care, în 1646, papa Inocențiu al X-lea interzicea orice deteriorare a edificiilor antice. Ar fi însă exagerat să se tragă de aici concluzia că protecția patrimoniului monumental ar fi fost inspirată de un criteriu estetic de apreciere. Sensibilitatea față de ruine presupune mai întâi un conservatorism principal, derivat din solidaritatea obligatorie a fiecărei generații cu cele care au precedat-o, apoi, odată cu vârsta

romantismului, un sentiment nostalgic al decăderii<sup>5</sup>. Abia în 1856 apare mărturia unei noi atitudini a autorităților de stat, care primesc cu bunăvoință ideea meritului artistic al monumentelor: Alexandru Ghica, dându-și autorizația pentru reparații la Curtea de Argeș, la Biserica episcopală, pune condiția ca ele să nu se «atingă de părțile artisticele sculpturi și podoabe și de turnuri, carele toate trebuiesc pipăite cu respect și de artiști superiori»<sup>6</sup>.

Numai un veac îl desparte pe caimacamul din ajunul Unirii de strămoșul său, Grigore II Ghica, cel care, la Frumoasa, „au făcut-o den temelie, de nou zidită” pe locul unde găsisese ctitoria lui Balica hatmanul din secolul al XVI-lea, despre care cronica spune disprețuitor: «puțină piatră grămadită, și de cum fusiasă, încă acum să stricasă și nemică de dânsa nu era»<sup>7</sup>. Între un gest și altul e o diferență de mentalitate: câtă vreme epoca fanariotă, în care cronicile erau scrise de funcționari pentru alți funcționari, confundă individualitățile istorice într-o identitate colectivă<sup>8</sup>, pe la mijlocul veacului al XIX-lea, simțul perspectivei istorice funcționează fiindcă intelectualii recunosc atât existența progresului, cât și limitele lui. Totodată însă, un monument devine interesant în măsura în care e românesc, căci, spre deosebire de spiritul cosmopolit al Luminilor, cultura romantică se definește prin dimensiunea națională. Este ceea ce un contemporan a vrut să spună: „Ne înmândrim a purta pe străin prin politia noastră, a-i arăta zidurile cele mărețe, mănăstirile, bisericile, spitalurile și școalele și a-i zice: Aceste s-au zidit din facerea de bine a strămoșilor”<sup>9</sup>. Pentru Asachi, turistul străin aduce prilejul binevenit al unei confruntări în care referința la monumentele istorice reprezintă un titlu de noblete. De altfel, Asachi, care admirase la Ermitaj piese din inventarul mormântului de la Conțești, îi atribuia lui Ștefan cel Mare o colecție de antichități grecești și scitice, conservată la Suceava „în cabinetul obiectelor rare”, alături de „nou inventatul ornice” și chiar de arme de foc de cel mai recent tip.<sup>10</sup>

Un asemenea cabinet a fost și Muzeul Național din București la originile sale în 1834, când Kiseleff îi însărcina pe N. Mavros, pentru Țara Românească, și pe Gh. Asachi, pentru Moldova, cu o anchetă arheologică.<sup>11</sup> Epocile către care s-au îndreptat acele investigații – „a vechii Dacii, a colonizării romane și a primilor voievozi” – indică aceeași concepție care exista și în Franța lui Mérimée și Viollet-le-Duc cu privire la monumentele istorice, limitând definiția lor la construcțiile antice galo-romane și la cele medievale.

<sup>5</sup> Mircea Angheliescu, *Preromantismul românesc*, București, 1971; Paul Cornea, *Originile romantismului românesc*, București, 1972.

<sup>6</sup> Citat de Alex. Lapedatu, *Scurtă privire asupra cestiunii conservării și restaurării monumentelor istorice în România*, București, 1911, p. 5–6.

<sup>7</sup> *Cronica anonimă a Moldovei, 1661–1729* (Pseudo-Amiras), ed. Dan Simonescu, București, 1975, p. 142–143.

<sup>8</sup> Vezi, totuși, N. Iorga, *Cea dintâi vizită domnească la monumentele istorice și opera lui Matei Vodă Ghica*, «BCMI», XIX, 1927, p. 142–146.

<sup>9</sup> Gheorghe Asachi, *Opere*, II, ed. N.A. Ursu, București, 1981, p. 550. Faptul că textul e o traducere nu-i diminuează semnificația, dovedind doar că în 1843 autorul român și publicul său erau pregătiți să adopte acest punct de vedere.

<sup>10</sup> *Ibid.*, p. 116–119, 349, 643.

<sup>11</sup> Pompei Gh. Samarian, *Note despre începuturile Muzeului Național de Antichități din București*, *Cronica numismatică și arheologică*, XVIII, 1944, p. 284–285.

<sup>1</sup> N. Gabrielescu, *Ruina Sănnicoară din Curtea de Argeș*. Studiu arheologic, București, 1888, p. 15–16. Exemplarul cu dedicație către Maiorescu, «în semn de înaltă stimă și deosebită considerațiune», se găsește în biblioteca Facultății de Istorie din București, sub cota CR III 12089 varia 1.

<sup>2</sup> Gr. G. Tocilescu, *Raporturi asupra cătoruiva mănăstiri, schituri și biserici din țară*, AAR, s. II, f. VIII, sect. II, memorii și notițe, București, 1887, p. 6, 7, 80, 37.

<sup>3</sup> Andrei Pippidi, *Vechi epigrafiști și anticari în țările române*, „Studii clasice”, XI, 1969, p. 279–296.

<sup>4</sup> Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, VIII, 1914.



Prima încercare de a constitui o evidență a monumentelor istorice din Principate fusese aceea din 1834; în 1860 se presimțea necesitatea de a încredința supravegherea și cercetarea lor unui grup de experți, deși specialitatea nu se formase încă. Deci, când ministrul Cultelor și Instrucțiunii, Vasile Boerescu, are inițiativa de a începe „adunarea materialurilor și formarea unei istorii naționale”, el se adresează lui Al. Odobescu și Titu Maiorescu, dintre care cel dintâi, probabil, va recomanda ca secretar al noii comisii pe prietenul său, editorul Revistei Carpaților, poetul G. Sion, dar le asociază pe bătrânii ardeleni A. T. Laurian și Florian Aaron, pe corifeii pașoptiști I.C. Brătianu și I. Heliade-Rădulescu și, în sfârșit, pe profesorul de istorie universală P. Cernătescu.<sup>12</sup> Existența altor comisii paralele este semnificativă atât pentru urgența problemei, cât și pentru tendința birocratică de a distribui răspunderile, de altfel recurgând, din lipsă de oameni, inevitabil la aceiași. Între 1852 și 1862 a fost activă Comisia documentală, având spre sfârșit ca membri pe Odobescu, Bolliac, Al. Pelimon, maiorul Pappasoglu și N. Filimon. Comitetul arheologic, născut în 1862 din demersul generalului N. Mavros de a-și dăruî colecția de antichități statului, cuprindea, în afară de donator, pe Ion Ghica, A. T. Laurian, M. Kogălniceanu, Al. Odobescu, D. Berindei, D.A. Sturdza și M. C. Sutz, iar la moartea lui Mavros, în 1869, îi va succeda Bolliac.<sup>13</sup> Acestui Comitet arheologic, un proiect de regulament pentru reorganizarea Muzeului de Antichități, alcătuit de D. A. Sturdza în 1881, îi conferea printre alte atribuții pe aceea de „a preveghia buna stare a monumentelor naționale de orice natură și a stăruî pentru a lor nealterare, sau cuvenită restaurare”<sup>14</sup> (text atenuat în proiectul final al ministrului V.A. Urechia: „a se rosti în ceea ce privește măsurile de conservare a monumentelor naționali de orice natură.”)<sup>15</sup> O comisie specială pentru conservarea și restaurarea monumentelor – organ care în Franța exista din 1837 – fusese creată prin regulamentul ministerial de la 7 aprilie 1874, ca urmare a interpelării prezentate în Senat de Ion Ghica, la 7 februarie, în legătură cu reparațiile de la Curtea de Argeș.<sup>16</sup>

Întârzierea aplicării regulamentului și controversa în jurul lucrărilor de restaurare de la Curtea de Argeș au motivat intervenția arhitectului Gabrielescu. Curând după publicarea observațiilor citate la începutul acestei comunicări, Gabrielescu le amplifică într-o altă broșură, *Privire generală asupra monumentelor naționale și mijlocul de a împiedica distrugerea lor* (Iași, 1889).<sup>17</sup> Textul vrea să fie o introducere în istoria vechii arte românești, cu idei în general juste, dar nelipsită de unele naivități, mai ales în referirile la antichitate și la epoca migrațiilor. Bazându-se pe exemplul bisericii Domnești de la Curtea de Argeș, autorul susține că «Peloponezul, Tesalia, Epirul și Macedonia ocupate în parte de valachi transmiteau arta bizantină în Balcani și în Carpați voivodatelor valache organizate după felul statelor feudale din veacul de mijloc». Pentru Moldova, el crede că «sistemul decorațiilor polichrome cu frescuri, cărămizi și oale smălțuite la exterior» ar fi dovada unei influențe orientale... transmise prin Rusia. O intuiție corectă este interpretarea arhitecturii și artelor decorative brâncovenești în lumina contactelor cu Veneția și Mediterana orientală. Prejudecata că «de la jumătatea secolului al XVIII-lea» a început o perioadă de decadentă era atât de larg răspândită, din cauza istoricilor care deduceau un regres cultural din pierderea independenței politice, încât nu merită să-l criticăm pe Gabrielescu, decât pentru o curioasă

confuzie între neoclasicismul conacelor din Moldova și «stilul rococo italianesc de prost gust». În schimb, protestele pe care i le stârnesc neglijarea oricărei obligații față de monumentele trecutului sau «reparațiunile nesocotite» merită reținute cu atenție: Între altele, Cetățuia din dealul Hlinei, zidită de Duca-Vodă, lăsată pradă corbilor, e într-o stare de țî se face milă. În vechile clădiri ale mănăstirii se află un refectoriu cu bolți ogivale pe stâlpi de piatră mai deosebit decât toate refectoarele celorlalte mănăstiri din țară prin eleganța bolților și prin aspectul măreț al privirii interioare; această clădire stă descoperită, ploile străbat bolțile și n-ar fi de mirare să auzim în curând că se va dărâma pentru a se face din nou, sub cuvânt că nu se mai poate repara. Dealul Cetățuiei se surpă pe zi ce merge, zidul despre apus a fost luat în alunecarea pământului și răul înaintază spre biserică, nimeni nu se gândește a arunca sămânță sau a planta pomi... pentru a se înțeleni pământul.» Cu aceeași amărăciune e prezentată situația de la curtea domnească din Târgoviște și de la Cetatea Neamțului. «Snagovul, o veche biserică, stă uitată în mijlocul unei bălți; această clădire are o mare importanță pentru istoria artei la noi din punctul de vedere architectural. Un vânt a aruncat învelitoarea în lac și de ani biserica lui Vlad Tepeș stă descoperită». Într-un cuvânt, «la noi guvern, comună și particulari își dau mâna pe neștiute pentru distrugerea suvenirilor istorice». Pe neașteptate, polemica își schimbă direcția, deși fără a-și preciza ținta, când Gabrielescu afirmă că «sub o paradă de pricepere artistică și archeologică, tocmai atunci s-au petrecut cele mai neiertate greșeli și vandalisme». Ghicim cine i-a provocat iritarea, dar nici un nume nu e pronunțat încă. Deocamdată, discuția rămâne la nivelul principiilor: «Trebuie să iasă odată din capul oamenilor ideea că au făcut ceva, făcând un monument mai frumos decât era. Monumentul aparține unei epoci pe care o reprezintă, schimbându-l se produce încurcătură în istoria artei, se falsifică adevărul, tot asemenea precum s-ar falsifica cu schimbarea unui document istoric scris. Să se împiedice asemenea desfătări criminale pe spinarea monumentelor și a țării. E ridicol a vedea pe cineva care, neputând a face lucruri noi frumoase, voiește a le înfrumuseța pe cele vechi». Concluzia? E răspicată: «Cea dintâi preocupare, când ne atingem de un monument, trebuie să fie adevărul și sinceritatea». Continuând pe linia acestui raționament, se susține ideea, până astăzi actuală, că evidența și conservarea monumentelor sunt obiective mai utile decât resaturarea spectaculoasă în câteva cazuri izolate. Gabrielescu pledează, deci, pentru instituirea unei comisii «pentru păstrarea monumentelor naționale».

Sarcinile ei ar fi de a preveni degradările, de a fixa «condițiile în care să se întrebuințeze mijloacele acordate de stat» și de a pregăti «cartea monumentală a României vizitând și explorând toate colțurile țării». De fapt, ceea ce se propune e un adevărat program: «Comisiunea va examina proiectele de restaurare supuse aprobării ministeriului și va dirija executarea lucrărilor... Comisiunea se va informa de mersul lucrărilor în curs de executare printr-un inspector general, care el însuși va fi membru al comisiei. Cu chipul acesta comisiunea ar poseda chestiunile, le-ar studia și le-ar supune ministeriului, care, viind cu propuneri studiate și de o importanță de netăgăduit pentru artă, s-ar ști că sacrificiile statului vor da rezultate reale. Prin îngrijirea comisiei se vor însărcina diferiți arhitecți cu ridicarea planurilor monumentelor istorice și se va fotografia toate obiectele care ar interesa istoria artei... Archivele comisiei monumentelor istorice vor forma o colecțiune prețioasă de documenta interesante». În sfârșit, odată cu dezvoltarea secției de artă religioasă a Muzeului din București – căreia i se aduc elogii a căror exagerare sugerează simpatie pentru Tocilescu, director din 1881 –, se recomandă organizarea altor muzee la Iași și Craiova, ca sucursale ale celui din capitală. «În Iași, muzeul s-ar putea pune în sala gotică de la Trei-lerarchi. Această sală, care e un rest din vechea mănăstire a Treisfetitelor, dacă

<sup>12</sup> Alexandru Odobescu și corespondenții săi, ed. Filofteia Mihai și Rodica Bichis, București, 1984, p. 115–116.

<sup>13</sup> Andrei Pippidi, Nicolae Mavros, locul lui în viața politică și intelectuală, «SCIVA», 32, 1992, 2, p. 107–118.

<sup>14</sup> Biblioteca Academiei Române, Arhiva D.A. Sturdza XI varia 186

<sup>15</sup> «Regulament pentru Muzeul de Antichități din București», manuscris nedatat, în posesia noastră, provenind din hârtiile lui Al. Tzigara-Samurcaș.

<sup>16</sup> Dezbaterea Senatului, 7 februarie 1874, p. 306–309.

<sup>17</sup> Vezi exemplarul cu dedicație către Titu Maiorescu, tot la biblioteca Facultății de Istorie, cota CR III 11590 varia 4



s-ar restaura în caracterul epocii, ar forma o secțiune religioasă pentru partea de sus a Moldovei. Singure obiectele de la Trei-Ierarchi, găsite cu ocazia restaurării monumentului, inscripțiile, vasele prețioase, țesăturile cu fir de aur pe catifea roșie și verde de la Vasile Lupu, care întrec tot ce avem în țară de acest gen, icoanele, portretele lui Vasile Lupu și a copiilor săi țesute pe mătase, toate aceste obiecte așezate cu ordine, clasificate și descrise, ar atrage vizita și admirația multora și ar servi ca modele artiștilor de azi».

Toate aceste propuneri urmau să-și găsească locul într-o lege, al cărei proiect, după informațiile lui Gabrielescu, fusese deja adus în Senat în august 1889, data difuzării broșurii. Este, probabil, proiectul alcătuit de V. A. Urechia în colaborare cu C. Esarcu. Conținutul său se cuvine amintit pe scurt. În intenție, Comisiunea de conservare a monumentelor naționale trebuia să fie compusă din 6 membri: un reprezentant al secției istorice a Academiei, un reprezentant al secției literar-artistice, directorul Școlii «de belle-arte» din București, un delegat al Sfântului Sinod, directorul Muzeului Național de Antichități și un arhitect, delegat de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, cărora li s-ar mai fi alăturat eventual încă trei membri aleși de comisie. Li se asigurau o diurnă și plata deplasărilor în interes de serviciu. «Comisiunea se ajută în exercițiul atribuțiilor sale de oricâți arhitecți, sculptori, pictori ea are trebuință». Aceste atribuții sunt expuse concis și clar: «a aduna și conserva toate antichitățile răspândite pe suprafața teritoriului României», «a autoriza ori face însăși săpături», a împiedica alterarea și degradarea monumentelor, «a aproba planurile după care guvernul, consiliile comunale ori județene și orice societăți doresc a repara ori restaura vre-un monument istoric, ori numai de valoare artistică», a supraveghea direct lucrările de restaurare, «a denunța înaintea justiției pe acei care, fără autorizație prealabilă..., ar înstrăina, ar atinge ori altera, sub orice titlu, monumentele», «a publica treptat albumul monumentelor naționale», cu descrierea și istoricul lor, a prezenta anual o dare de seamă Ministerului Cultelor, a exercita un drept de control asupra muzeelor de antichități, a publica lista și suplimentele de evidență a monumentelor protejate (inclusiv a ruinelor). Măsurile de protecție se extindeau la inventarul mobil și la imobilele din vecinătate.

Se știe că în forma finală a legii din 1892, elaborată de Tocilescu, n-au fost reținute toate aceste prevederi și că regulamentul pentru conservarea și restaurarea monumentelor publice (28 ianuarie 1893) avea la bază legea franceză de la 30 martie 1887.<sup>18</sup> Este de menționat de asemenea că, la discuția legii în Senat, raportul, Tocilescu, a fost pus în situația de a contracara o adevărată ofensivă a băncii prelaților, în frunte cu mitropolitul Moldovei Iosif Naniescu, care, exact de pe aceeași poziție care se constată și astăzi, protesta împotriva concentrării obiectelor de patrimoniu în muzee. Tocilescu, la rândul său, remarcând că «Ministeriul Cultelor este numai un biuro de înregistrare în ceea ce privește cultele», apăra dreptul Comisiunii de a lucra «după alte canoane decât cele bisericești, după canoanele esteticii și arhitecturii». După un secol, concluzia arheologului nu e mai puțin justificată: «dacă pretendem că suntem un stat cultural, atunci câtă să ne supunem la condițiile ce comportă un stat cultural. Știți că suntem mai prejos decât Turcia și Japonia pe terenul conservării monumentelor? Nu există stat în Europa care să nu aibă o lege protectoare a monumentelor».<sup>19</sup>

Până la adoptarea acestui controversat text legislativ s-au mai produs încă două intervenții ale lui N. Gabrielescu, asupra cărora nu vom stărui decât în măsura în care-i explică poziția și-i conturează personalitatea. Prima, în 1890, a luat forma

unui *Memoriu pentru luminarea publicului în afacerea restaurării de monumente istorice*, a doua, în 1891, este un *Răspuns la raportul d-lui Révoil*. Autorul, după ce fusese asociat timp de 13 ani (1876–1889) arhitectului francez André Lecomte du Noüy în diversele lucrări de restaurare contractate de acesta cu statul român, trecuse în tabăra adversarilor metodei pe care elevul lui Viollet-le-Duc pretinde că o aplică. Ar fi de prisos a reexamina aici conflictul la proporțiile lui reale, determinate de interese materiale; el a fost studiat, ca și polemica de principii care l-a însoțit, de regretatul nostru președinte, Grigore Ionescu.<sup>20</sup> Ceea ce rămâne de adăugat este că Gabrielescu, nemulțumit încă din 1882 de condițiile colaborării, a strâns dovezi cu privire la delapidările lui Lecomte du Noüy, prezentând un dosar de corespondență particulară destul de voluminos și chiar rezultatele anchetei întreprinse de el la Paris pentru a culege mărturiile unor foști auxiliari ai șantierului de la Argeș. Împrejurările apar într-o nouă lumină dacă se ține seama de o scrisoare de discret șantaj adresată lui Al. Odobescu de un oarecare M. Catopol, deținătorul unor polițe prin care scriitorul recunoștea un împrumut pe care i-l acordase Lecomte. Acesta din urmă pare să fi căutat să șteargă urmele relațiilor sale cu diverse persoane care garantau gestiunea fondurilor care-i fuseseră încredințate – între altele, cu contabilul ministerului Cultelor – deoarece, își amintește Catopol, «prin luna aprilie sau mai 1889 începuse o campanie înverșunată între d-l Lecomte și inspectorul arhitect Gabrielescu».<sup>21</sup>

Broșura de care a fost vorba, «plină de documente zdrobitoare», și încă una, a arhitectului G. Sterian, *Restaurarea monumentelor istorice în străinătate și în România*, au cunoscut o largă publicitate, asigurată de un foarte bătaios Comitet pentru apărarea de distrugere a monumentelor naționale.<sup>22</sup> De aceea, devine plauzibil ca suprimarea postului lui Gabrielescu de inspector al lucrărilor de restaurare la Trei Ierarhi, la 1 august 1889, sub pretextul economiilor, să nu fi fost decât o sancțiune pentru semnalarea neregulilor. Reacția lui Gabrielescu va fi să conteste arbitrajul expertului francez Henri Révoil, care fusese invitat de către minister la propunerea lui Maiorescu și Kogălniceanu. Cât despre starea de spirit a lui Lecomte, ea se dovedește, printr-o scrisoare a sa către Odobescu, ostilă țării care era acum pentru el «ce dăruit mai famé», deși-i oferise o generoasă ospitalitate: «la calomnie et la mauvaise foi, le mensonge et la délation sont la monnaie courante sous ce ciel trop peu clément.»<sup>23</sup>

Ce-i drept, procedul lui Gabrielescu, dubios ca etică, l-ar putea expune acuzației de duplicitate, deoarece a dezvăluit așa de târziu divergențele dintre el și patronul său. De fapt, acestea au crescut treptat. Că, în 1881, arhitectul român abia începea să pună la îndoială corectitudinea metodei indicate cu ifos de colegul său mai vârstnic rezultă dintr-o scrisoare a lui Gabrielescu. Ea era demult la îndemână cercetărilor, fiind citată de Șerban Cioculescu în clasică sa biografie a lui Caragiale. Scriitorul și arhitectul s-au împrietenit la Curtea de Argeș, unde primul a fost câțva timp revizor școlar. În absența lui Lecomte, care-și petrecea cea mai mare parte a anului la Paris sau la Nisa, Gabrielescu a avut ocazia de a primi un oaspete de seamă, orientalistul Léon-Louis-Lucien Prunol de

<sup>20</sup> Grigore Ionescu, *Începuturile lucrărilor de restaurare a monumentelor istorice în România și activitatea în acest domeniu a arhitectului francez André Lecomte du Noüy*, «Monumente istorice și de artă», 1, 1978, p. 63–70; *ibid.*, 2, 1978, p. 35; *ibid.*, 1, 1979, p. 29; *idem*, *Societatea arhitecților români și problema restaurării monumentelor istorice*, «Revista monumentelor istorice», LX, 1, 1991, p. 62–65.

<sup>21</sup> Alexandru Odobescu și corespondenții săi, p. 168.

<sup>22</sup> Sub acest nume apare un *Protest și domete a servi spre știință și lămurire, înainte de a se vota creditul de 2 1/2 milioane pentru restaurări* (1890), apoi *Seria a II-a. Nou protest* (1890), cu o mică modificare la supratitlu, *Comitetul de rezistență pentru apărarea de distrugere a monumentelor istorice*.

<sup>23</sup> *Ibid.*, p. 241. Datată 1879 de către editoare, scrisoarea pare a fi scrisă cu zece ani mai târziu. Și în 1889 Odobescu a fost la Paris (cf. Al. Odobescu, *Pagini regăsite*, ed. Geo Șerban, București, 1965, p. 394), călătorie care i-a permis să se sustragă insistenței cu care Lecomte căuta să obțină de la el un răspuns la atacurile din presă («sottes et méchantes critiques»). Semnătura completă indică o dată ulterioară anului 1884, de când Lecomte a adăugat numelui său falsa particulă, cu o caracteristică vanitate.

<sup>18</sup> Cf. C. Hamangiu, *Codul general al României. Legi uzuale*, II, ed. a II-a, p. 1083: «Prin monument public se înțelege orice zidărie cu dependențele lor, aflate pe suprafața pământului sau sub pământ, cum și orice obiect vechi, cari au valoarea unui monument istoric sau artistic»; definiția din art. 8 al legii franceze se referă la «tout immeuble ou objet mobilier... dont la conservation présente au point de vue de l'histoire ou de l'art un intérêt national» (Ernest Pariset, *Les monuments historiques*, Paris, 1891, p. 81).

<sup>19</sup> *Dezbaterile Senatului*, 2 aprilie 1892, p. 157–174.



Rosny (1837–1916), a cărei vizită o relatează la 25 septembrie 1881: «D-nul de Rosny mi-a făcut aerul unui arheolog încăpățânat. Știi că arheologii nu te lasă să miști o cărămidă fără importanță de la locul ei. Zicea că fiecare vrea să facă câte ceva, totdeauna se simte prea mult necesitatea de restaurări!! Și pentru ce? Trebuie să lăsăm monumentele în starea lor (vrea să le vadă căzând), să-i fi făcut un acoperiș pentru a o păstra. Dupe dânsul eu cred că dacă s-ar fi lăsat să se degradeze și mai rău, ar fi avut biserica și mai mare preț, prin urmare nu i-ar fi trebuit nici acoperiș. Cam are dreptate până la un punct. Când se restaurează ceva, e foarte greu să se țină cineva strict în datoriile sale de restaurator, mâncărimea de inovațiuni și îmbunătățiri îl face să-și uite rolul». Vizitatorul apreciașe mai mult biserica Domnească decât pe cea episcopală și nu se putuse opri să nu-i facă tânărului arhitect, cu toată delicatețea, unele muștrări: «îmi zicea că un guvern care se interesează de monumentele sale ar trebui să plătească pe restauratori cu atât mai mult, cu cât vor lucra mai puțin... Picturile din năuntru i-au atras mai mult atențiunea. Zicea că nu trebuie să se atingă nimic, unde lipsește tencuiala, să o lase așa fără să o completeze. – Peut-être que c'est une idée!!»<sup>24</sup> În acest spirit de fidelitate față de original, de Rosny mergea mai departe decât A. de Baudot și Viollet-le-Duc, care-i recomandaseră artistului «să găsească gândirea primitivă restaurând părțile alterate și chiar să compună din nou în caracterul general părțile ce sunt de refăcut cu totul».<sup>25</sup> În schimb, Gabrielescu, dându-i dreptate lui L. de Rosny, va ajunge în 1889 să afirme: «Neapărat că sentimentul artistului câteodată e lovit, reproducând sculpturi barbare sau decorații fără rost; trebuie însă să le păstreze dacă vrea să fie conștiincios, pentru că nu e chemat să creeze, ci să respecte adevărul așa cum este, chiar dacă n-ar fi frumos».<sup>26</sup>

Savantul francez era o personalitate în etnografie, specialist al civilizațiilor Extremului-Orient, profesor la Ecole des Hautes Etudes și la Ecole des Langues Orientales, cunoscut de Hasdeu și de Odobescu, ales chiar la Academia Română, ca membru de onoare în 1877.<sup>27</sup> Vizita sa din 1881 a dat roade neașteptate, influențând indirect viitoarea lege a monumentelor din 1892.

Rolul lui Gabrielescu ca precursor al unei concepții căreia-i rămânem credincioși încetează după promulgarea legii. După acest început promițător, s-a ocupat mai mult de lucrări

publice, ca antreprenor sau șef de proiect: lui i se datorează, de pildă, clădirea Liceului Național din Iași, iar în 1902 îl găsim construind calea ferată Mărășești–Panciu.<sup>28</sup> Abia în 1908, noul Buletin al Comisiunii Monumentelor îi va publica un studiu despre biserica Stelea.<sup>29</sup> Între timp i se încredințase restaurarea de la Golia și fusese numit, în decembrie 1898, arhitect al Comisiunii.<sup>30</sup> În 1911 îi va lua locul Ermil Pangrati. Chiar dacă biografia lui N. Gabrielescu, din care nu lipsesc episoadele scandaloase,<sup>31</sup> a fost orientată în ultimă instanță în altă direcție, nu e mai puțin adevărat că stabilirea principiilor de restaurare a monumentelor istorice românești a profitat de conflictul său cu Lecomte du Noüy. Discreditarea acestuia din urmă, căruia Haret îi va da lovitura de grație în 1909, prin desființarea serviciului de restaurări al Ministerului<sup>32</sup>, n-a însemnat o îndepărtare de școala franceză: metoda care a învins era chiar cea predată la Paris, la Beaux-Arts.

## RÉSUMÉ

Le centenaire de la Commission des Monuments Historiques est une occasion de se rappeler l'activité et la vision de l'un de nos précurseurs, l'architecte N. Gabrielescu. Il a pris une grande part au débat sur la protection juridique et morale des monuments historiques qui devait aboutir à la loi de 1892. Ayant été le collaborateur d'A. Lecomte du Noüy aux travaux de restauration de Curtea de Argeș, Craiova et Jassy, Gabrielescu a fini par dénoncer la méthode, les procédés et même la gestion financière de son collègue français. Disciple infidèle? On retrouve dans sa correspondance le moment exact où il a commencé à se rendre compte des dégâts causés par une restauration qui dédaignait la différence et greffait le neuf sur le vieux. C'était en 1881 et ce qui a provoqué cette prise de conscience fut la rencontre avec l'orientaliste Léon de Rosny. La redécouverte par les Roumains de leur patrimoine national dont l'habitude leur masquait la valeur s'est ainsi faite en enregistrant la réaction des premiers touristes étrangers devant l'«étrangeté» de leurs propres monuments et en défendant contre la falsification ces vestiges sur lesquels ils allaient bientôt fonder leur revendication identitaire.

Gabrielescu, comme ses amis Sterian et Mincu, appartient à la première génération d'architectes roumains qui ont voulu se familiariser avec cet héritage et lui ont créé un statut. Dans le contexte d'une modernisation rapide, ils ont essayé de sauvegarder le bâti ancien, en lui assurant l'immunité garantie aux «monuments», et ils ont perpétué la nostalgie de ce qui était irrémédiablement perdu par le style imitatif de leurs constructions inspirées du passé.

<sup>28</sup> Șerban Cioculescu, *op. cit.*, p. 150; Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, II, București, 1965, p. 359.

<sup>29</sup> Biserica Stelea din Târgoviște din punct de vedere arhitectonic și artistic, «BCMI», I, 1908, p. 79–89.

<sup>30</sup> Al. Lapedatu, *op. cit.*, p. 17, 24.

<sup>31</sup> Șerban Cioculescu, *op. cit.*, p. 145–155.

<sup>32</sup> Iată adresa oficială către A. Lecomte du Noüy, după o copie păstrată de Al. Tzigara-Samurcaș, în arhiva sa personală:

Administrația Casei Bisericii

Nr. 9164 – 9 April 1909

Domnule Arhitect,

Avem onoarea a Vă aduce la cunoștință că deoarece nici în bugetul anului curent al Ministerului și nici la repartizarea ecedentului bugetar nu s-a prevăzut sumele necesare pentru funcționarea serviciului de restaurări, ce stă sub direcțiunea Domniei-Voastre, acest serviciu rămâne desființat cu începere de la 1 Aprilie 1909.

În ceea ce privește situația D-voastră personală, ea rămâne aceeași ca și până acum, întrucât Ministerul, cât și Comisiunea Monumentelor Istorice va face apel și în viitor la binevoitoarele Dvs. povețe și sfaturi în ceea ce privește terminarea lucrărilor de restaurare, ce actualmente se găsesc sub speciala Dvs. direcțiune.

Primiți, vă rog, Domnule arhitect, asigurarea deosebitei noastre considerațiuni.

Ministru

Haret

Administrator

P. Gârboviceanu

Ar fi de adăugat că Tzigara-Samurcaș îi ia apărarea lui Lecomte du Noüy în *Memorii*, I, București, 1991, p. 185, 210–211, 217, 254–261. Versiunea sa este extrem de nefavorabilă lui Gabrielescu și Sterian, ca și lui Mincu, asociat cu cei doi în Comitetul de rezistență din 1890. De aici rezultă că, încă dinainte de sosirea lui Révoil în țară, Lecomte du Noüy se asigurase de întregul său sprijin.

<sup>24</sup> Șerban Cioculescu, *Viața lui I. L. Caragiale*, București, 1972, p. 298–299.

<sup>25</sup> N. Gabrielescu, *Memoriu*, p. 26.

<sup>26</sup> Idem, *Privire generală*, p. 29.

<sup>27</sup> B. P. Hasdeu și contemporanii săi români și străini, II, ed. Al. Săndulescu și col., București, 1983, p. 57.